

СРПСКИ ЈЕЗИК У ЈУЖНОСЛОВЕНСКОМ ОКРУЖЕЊУ²

У раду се даје осврт на савремено стање у области језичке политике на Балкану, са посебним акцентом на језике изникле на темељима српскохрватског. Узимајући у обзир ситуацију у друштву, као и став лингвиста у вези са овим питањем, указује се на чињеницу да се у овом тренутку на готово свим просторима изван Србије на којима је био у употреби српскохрватски језик дешавају бројна превирања и борбе, а исход ће бити познат касније – ово је, заправо, само једно прелазно стање.

Кључне речи: језик, српски, хрватски, Балкан, језичка политика.

Када се говори о проблему стварања нових језика на јужнословенском простору, увек се полази од чињенице да заправо није реч о језичкој проблематици. Наиме, на језик се обавезно рефлектује и „актуелни политички тренутак“ (Радић 2008: 379) на јужнословенском простору. Лингвисти су натерани да се у проблематику укључе како би се „новостворене политичке границе и лингвистички јасно потцртале“ (Радић 2008: 380) и они то и чине – неки радо, проналазећи себе у томе, други нерадо, трудећи се да у мери у којој је то у њиховој моћи оправдају очекивања која друштво пред њих поставља, а чињеница је да у сваком друштвеном тренутку постоји потреба да се укључе и језички стручњаци³ дајући свој допринос тако што ће подржати одређени став или му се супротставити. Није добро ни једнима ни другима и, чини се, натегнуто тај посао обављају и једни и други имајући у виду

¹ jordana.markovic@filfak.ni.ac.rs

² Рад је рађен у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

³ Како примећује П. Радић (Радић 2008), у ту борбу укључује се и језик „рекламних садржаја намењених овом подручју“ (Радић 2008: 366), што се може посматрати као произвођачево додворавање потрошачу или као још један вид масовног наметања норме, тј. наметања норме народним масама путем масовних медија (наравно, и путем самог производа кроз упутство о употреби).

чињеницу да разлочи нису научне природе и да научник мора да се пресели на други – политички терен, за који знамо да је увек клизав. При томе они се обавезно препиру са колегама са других простора, тј. ратују са њима. А лингвиста рат једино може (и мора) водити речима. Читајући те радове, ма ко био аутор, мора се приметити да се увек понавља и варира једна иста мисао, која најчешће може да се сведе на једну реченицу. Од те мисли праве се обимни и бројни радови једног истог аутора, он се цитира, њега новинари интервјуишу и те интервјује штампају. Наравно, ма какав био став аутора, то јесте пут борбе за одређени став.

У тој вербалној реторици треба посезати, у мери у којој је то могуће, и за аргументима. Обично се притом два извора призивају – прошлост и, у име будућности, нека нестварна, тј. пројектована садашњост. Наравно, иако се уводи време пре и време после, Вук Караџић се редовно прозива или призива. И, што је посебно интересантно, многи окривљују њега, позивајући се на његов став и његово деловање, тумачећи оно што је писао, говорио или урадио (ако не и мислио) увек тако да то иде у прилог њиховој тврдњи – ма каква она била. Идући за тим и даље, кривица се приписује и домаћим лингвистима из ранијег периода (на свим странама), за које се тврди да су били вуковци, тј. да су ишли Вуковим путем и тиме оштетили народ коме аутор чланка припада или језик за који се залаже.

Ако су створене нове државице (а јесу – вољом великих сила, која је наишла на добру вољу и код домаћина), онда ту не треба стати – нова држава тражи све ново, тј. своје, а то значи и нови, тј. свој језик. Зашто не и зашто без буке? Ваљда не би било добро ако буде једноставно и ако је остварено лако. Ако смо се убијали да бисмо другима показали колико се мрзимо и тек после тога успели да се „разведемо“, зашто да се сада одрекнемо рата у вези са остваривањем права на сопствени језик? Нека и ту буде рат – непоштедни, са обавезним вређањем и понижавањем другог, са тврдњом да је онај други узео наш језик и присвојио га, тј. како је неко неке наметнуо језик и доказивањем да је то истина. Слепо, и по сваку цену. Пљување по сваком другачијем мишљењу је примарно.

Као да је онај прави рат оружјем остао недовршен, па га треба наставити новим оружјем. У овом тренутку у тај рат упуштају се многи – знани и незнани, позвани и прозвани, али и они случајни. Има у тим написанијима, али и случајним коментарима, и разумних и неразумних изјава и ставова.

Са свих страна – од колега из бивше Југославије и од колега из иностранства, чује се разуман став да су стандардни српски и хрватски, лингвистички гледано, један исти језик. Тако мисле и говоре и бројни језички стручњаци на српској страни, али о томе, бар на српској страни, није ни потребно посебно говорити. Чињеница је да је у тренутку стварања тог сада спорног српскохрватског стандарда за основицу узет Вуков, у том тренутку у односу на потребе територијално средишњи дијалекат – штокавки ијекав-

ски, као и то да је потом став о томе ревидиран, па је и екавштина озваничена као стандард. На српској страни ни после распада државне и језичке заједнице није било потребе да се било шта осим имена језика промени. Таква потреба – ни теоријске ни практичне природе, нити је била нити постоји.

Чини се да је и став странаца према овој проблему идентичан српскоме ако се има у виду да и они редовно имају једног преводиоца за, како га они зову, с/б/х језик. Дакле, осим измене назива, ни они не осећају потребу за ангажовањем више од једног преводиоца.

Ако је преименовање српскохрватског у српски било довољно, то мора значити да је то тај језик.

На српској страни од те стандарднојезичке норме доста су удаљени говори југоисточне Србије – у акцентуацији и деклинацији, пре свега. Упркос томе, ови говори су се у стандард уклапали основним одликама – они су и штокавски и екавски.

На хрватској страни потпуно су се издвајали (а и сада се издвајају) чакавски и кајкавски (ни један ни други нису јединствени у погледу рефлекса јага, а не спадају у штокавске). У циљу постизања јединства и постизања зацртане намере, пронађено је решење по коме се сви (тада јединствени) српскохрватски говори деле на три наречја: штокавско, кајкавско и чакавско. Имајући у виду чињеницу да су друга два (нестандардна) наречја толико удаљена од стандарда да је и узајамна разумљивост могла бити доведена у питање, са хрватске стране се често инсистирало на томе да и говори југоисточне Србије не спадају у штокавске, те да их треба издвојити у засебно – торлачко наречје. Ваљда је инсистирање на таквом ставу требало да допринесе равнотежи. Истина у вези са говорима овога дела Србије јесте да су ти говори у новије време имали оригиналан развој у односу на друге српске говоре, али све што се у једном ранијем периоду дешавало у овој говору идентично је стању у свим штокавским говорима. О томе је још 1905. говорио Александар Белић (Белић 1905).

Чињеница је да је основицу српскохрватског стандарда у доба његовог стварања чинио Вуков, тј. источнохерцеговачки дијалекат, али да се Србија „изборила“ за екавску варијанту тога стандарда у чијој основици је шумадијско-војвођански дијалекат. Наравно, то не значи да се у том тренутку (па ни данас) Србија одрекла ијекавског стандарда – она то није могла, а не може ни сада, будући да је Вуков говор, а и други крајеви Србије, ијекавско говорно подручје.

Како је већ постојала књижевност на чакавском, па и кајкавском, требало је и тај део уклопити у промовисану политику, а то значи прогласити их делом исте (српскохрватске) језичке заједнице, што је довело до тога да се предложи подела на три наречја – штокавско, кајкавско и чакавско.

Овај податак је сведочанство о томе да се у овом тренутку – када се у Хрватској агресивно ради на доказивању да постоји хрватски језик (штокав-

ског наречја) различит од српскога, заправо мора дефинисати шта ће чинити хрватски стандард овога доба и где је у њему место чакавштини и кајкавштини. Наравно, обавезно се мора имати у виду и међусобна разумљивост између кајкавског, чакавског и штокавског. Ако у овом тренутку неке колеге на хрватској страни инсистирају на особеностима хрватског језика различитим од српскога на свим нивоима – фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком, шта ће онда бити са особеностима кајкавског и чакавског на тим језичким нивоима?

При свему овоме ја имам у виду да је стандардни језик делимично вештачка творевина, да он мора да прође пут стандардизације и да се тако настала норма потом мора фиксирати у језичким приручницима и обавезно учити у систему образовања (наравно, и путем медија масовне комуникације). Према ономе што са хрватске (и не само хрватске) стране у овом тренутку долази, чини се да њихови језички стручњаци у овом тренутку баш тај посао обављају – стварају норму језика за коју желе да се по сваку цену разликује од српскога и ту норму што је могуће агресивније намећу⁴ – пишући кратке поуке, штампајући правописе, стварајући разликовне речнике⁵, надзирући и намећући примену тих правила. Но, ма каква та правила била и ма колико се од српскога разликовала, чињеница је да је стандард за који се у Хрватској залажу и даље много ближи ономе што се у Србији чује но ономе што се на кајкавском и чакавском говорном подручју употребљава (при томе уопште не мислим на разлику у употреби упитно-односне заменице по којој носе име).

Прављење разликовних речника између хрватског и српског, што постаје пракса, у овом тренутку не даје очекиване ефекте и често изазива смех на обема странама. Чини се да писци оваквих лексикографских остварења иду ка томе да по сваку цену српском језику припишу архаичне, турске или стране лексеме. Тако говорници на српској и хрватској страни могу, буду ли читали овакве речнике, дознати да је српски *атеиста*⁶, а хрватски *атеист* или је хрватски *бачва*, а српски *буре*, хрватски је *битно*, а српски *суштинско*, хрватски је *дечко*, а српски *момак*, хрватски *двоглед*, а српски *доглед*, хрватски *чаробњак*, а српски *маг* и *чаровник* и тако редом. Наравно, излишно је доказивати да се на српској страни паралелно употребљавају *атеиста* и *атеист*, да и *буре* и *бачва* постоје на српској страни⁷ итд., остављајући по страни да је хрватски *дизало*, а српски *лифт* и сл.

⁴ Радић то дефинише као „интензивни процес језичке стандардизације“ (Радић 2008: 370).

⁵ И сама појава оваквог – разликовног речника сведочи о намерама оних који их праве. Шта значи разликовни? Ако су српски и хрватски два различита језика, зашто то нису двојезични хрватско-српски или српско-хрватски речници, типа енглеско-српски, нпр.?

⁶ И у *Правопису српскога језика* из 2010. стоји *атеист(а)* - Правопис 2010. под *атеизам*, *атеист(а)*.

⁷ Овде се заправо ради о „једном броју призвољно супротстављених лексема“, како примећује и Радић (2008: 368).

Ако би се на српској страни томе поверовало, испало би да за неке „српске“ речи они никада нису чули и да употребљавају хрватске, а хрватски говорници могли би помислити да се служе бројним српским речима које су код њих уобичајене у свакодневној комуникацији, али су у разликованом речнику приписане српскоме.

Када се има у виду чињеница да у свим језицима постоје позајмљенице из бројних других језика, тешко је прихватити податак да је стара словенска реч *тисућа* хрватска, а *хиљада* српска, упркос чињеници да се у Хрватској може чути само *тисућа*, а у Србији само *хиљада*. О неким другим примерима – *ракија*, *лимун*, *телевизор* и др. да и не говоримо.

Није језик настао јуче и нису људи ни на једној страни били неми све док им неко други није наметнуо свој језик. На овом балканском простору и Срби и Хрвати и Црногорци и становници Босне и Херцеговине имали су свој језик, њиме су се успешно споразумевали и њиме су обављали и писану комуникацију – вековима. На ком језику? На оном који су знали и на оном који су и они други разумели. Када људи желе да остваре међусобну комуникацију, они то чине на начин који је у том тренутку најбољи. Овај податак говори о једној другој ствари која са лингвистиком нема везе, а то је чињеница да поборници нових идеја не желе комуникацију, тј. жеља им је да та комуникација буде отежана, па, ако је то могуће, и онемогућена. То сада неминовно тражи разграничења и потенцирање, па и стварање разлика. Чини се да је у овом тренутку бесмислена и превазиђена тврдња која се чула на почетку тежње за стварањем хрватског, али и других новонасталих језика на Балкану, да не постоје на свету два различита језика у којима се исто каже *ја сам*, *ти си*, *он је* итд., тј. у којима је идентичан систем личних заменица и облици помоћног глагола јесам. Ако не постоје, створићемо их. И ја то не спорим. Човек може много тога. Историја језика нас уверава да су многи језици настали цепањем једног и понављањем тога процеса, па зашто се то не би поновило и на овом балканском простору. Чињеница је да сваки дијалекат потенцијално јесте језик, као што је чињеница и да су неки стандардни језици настали на основи једнога дијалекта, а то казује да је могућа појава још много књижевних језика на овом простору. Такође није ново ни да једна држава за стандард узме језик друге државе.

То значи да ја, прихватајући ову непобитну истину, прихватам да Хрвати желе да имају свој језик, Црногорци такође и тако редом и то не спорим. Ја, међутим, немам потребе да о томе расправљам ни са једним ентитетом и његовим представницима и то и не чиним. Стога мислим и верујем да је неспорна чињеница да Срби говоре српским језиком и да се такође служе стандардним српским језиком. До које мере је тај језик разумљив свим крајевима у којима је у употреби, може бити предмет посебне анализе, уколико за то буде потребе или уколико некога то занима. Чињеница је да је књижевни језик вештачка творевина, те да као таква не може бити идентич-

на нити једноме дијалекту, а разлике варирају од једног до другог дијалекта. Тај податак мени не даје право да прописујем (или намећем) стандард који ће бити у службеној употреби на другом простору. О томе треба да брину они који на том простору живе и на које би се тај податак односио.

Имајући то у виду, сматрам оправданом борбу за назив језика и његову норму од стране оних на које се неки наметнути пропис односи и мислим, и верујем, да до такве одлуке треба доћи договором, али имајући у виду нагле одлуке представника власти, некада договор изостаје, па се настоји одређени пројектовани модел наметнути по сваку цену – понекад и на силу и под претњом. Верујем да то говори о чињеници да онда није право време за такве одлуке, те да треба одложити наметање законским путем. У том случају верујем у оправданост борбе унутар заједнице којој се жели вештачки наметнути нови став. То значи да становници Црне Горе морају тај рат водити у Црној Гори и са онима који тамо живе, становници Босне и Херцеговине у Босни и Херцеговини и тако редом. Тај рат не треба водити у Србији, јер за тим нема потребе на том простору. Није довољно да било ко у Србији каже да се у Црној Гори говори српски, па био тај из Србије или Црне Горе – то се мора решити на простору Црне Горе. Ако се тамо законима регулише употреба и назив језика, а изван граница обухваћених тим уставом се научним аргументима доказује да није тако – то није равноправна борба. То је само негодовање повређеног.

Наравно није интерес Србије да се српско културно наслеђе прогласи хрватским само зато што они тако желе. На том пољу мора се исказати неслагање и оспорити крађа и прекрајање. Такође се са српске стране мора дати аргументована, очекивана и оправдана подршка онима који ратују за српски језик изван граница Србије.

Чини се да ниједан озбиљан лингвиста у овом тренутку не спори да су сви ти језици који су предмет „спора“ и структурно, и генетски и комуникативно – један језик, а то значи да се ради „о варијантама лингвистички једног те истог језика“ (Ковачевић).

Али, језик осим за комуникацију, може служити и у друге сврхе, између осталог и за „одређивање националне припадности“ (Сотировић 2011: 115), при чему се инсистира на томе да „сваки народ има право на употребу свог властитог језика“, као и да „сваки народ има право да свој језик назива својим властитим именом“ (Сотировић 2011: 115).

Стога ваља имати у виду чињеницу да у случају када нема лингвистичких, има политичких критеријума, а они су слепи за било која правила и норме – они се намећу као правило и као норма. Милош Ковачевић налази чак осам таквих критеријума, међу којима су: самопроцена, тј. мишљење говорника датог језика, право сваког народа да свој језик назове онако како хоће, воља политичких ауторитета, односно представника власти, уставно регулисање проблематике, поистовећивање језика са нацијом, постојање

културних разлика, статус самосталне, тј. независне државе (Ковачевић). Може се сваки од ових критеријума понаособ одбацити или рећи да сви они заједно нису валидни ни оправдани, али чињеница је да је довољна воља представника власти да наметне такво насилно решење као уставно, чиме би његово наметање кренуло систематично путем система образовања, а такве примере већ имамо.

Дакле, језичка ситуација на простору бивше Југославије после њеног распада тежи да следи неки политички пут. Међутим, имајући у виду чињеницу да језик није простор на коме је могуће водити рат оружјем, овај рат мора бити дуготрајан. Ако се вољом великих сила (ако треба и бомбардовањем и на силу) могу наметнути и успоставити нове границе, са језиком то иде теже. Тешко је убедити човека да он (ма колико година има) не зна да говори (тј. да је до сада погрешно говорио), те да тек сада треба да научи. Губи се при оваквој работи из вида да је примарна функција језика споразумевање, те да је тај човек који треба да буде објекат за наметање нових идеја и до сада могао да комуницира и са својом околином и са онима који живе у удаљеним крајевима док је говорио тај „нејезик“. Усвајањем тог новог језика требало би да се та комуникација ограничи и сведе на неке политичке и новонастале административне границе, а то не изгледа убедљивије од постојећег. Заправо, упркос чињеници да свет почива на супротностима, не делује логично ова појава стварања нових језика када се има у виду чињеница да се глобализацијом свет претвара у једно велико село са тежњом да се сви могу међусобно споразумети, у коју сврху се агресивно шири енглески као једини језик комуникације.

Литература

- Ковачевић: Милош Ковачевић, Српски језик и његове варијанте, ФИЛУМ, Крагујевац / Филозофски факултет, Источно Сарајево. http://www.svevlad.org.rs/srbistika/kovacevic_srpskivarijante.html; [24. 5. 2013]
- Правопис 2010: *Правопис српскога језика*, Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, Редакција измењеног и допуњеног издања: Мато Пижурица (главни редактор), Милорад Дешић, Бранислав остојић, Живојин Станојчић, Матица српска, Нови Сад.
- Радић 2008: Првослав Радић, О екстерној стандардизацији српског језика, *Јужнословенски филолог*, бр. LXIV, Београд, 365–383.
- Сотировић 2011: Vladislav B. Sotirović, *Srpski komonvelt*, Viljnus.

Jordana S. Marković

THE SERBIAN LANGUAGE IN THE SOUTH SLAVONIC CONTEXT

This paper examines language situation in the states that have emerged after the breakup of Yugoslavia, in which the idea of independence was associated with the idea of a separate language for the new state. The focus of the analysis is on the territories where Serbo-Croatian was used. While in Serbia the language was merely renamed Serbian, in other states the name of the language was first changed so that it is identical to the name of the state, and then, with a view to proving that this language is different from Serbian, the linguistic norm was artificially created and enforced.

Key words: language, Serbian, Croatian, South Slavonic languages, The Balkans, language politics.